

СПЕЦИФІКА ЗАСТОСУВАННЯ АСИМЕТРИЧНИХ ПІДХОДІВ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОТИБОРСТВІ

Ауліна Олена Валеріївна,

кандидат політичних наук

ORCID: 0000-0002-7988-4974

У статті розглядаються актуальні питання застосування асиметричних підходів в інформаційному протиборстві. В епоху постіндустріального суспільства суттєво посилюється роль інформаційних війн у конфліктах різного ступеня й походження. Інформаційна зброя надає можливість ефективно використовувати обмежені фінансові, людські та інші ресурси задля досягнення перемоги або нанесення ворогу «неприйнятних збитків», що нівелюватимуть усі його попередні здобутки. Відбувається трансформація інформаційного протиборства з елементу супроводу бойових дій на окремий інструмент для вирішення завдань тактичного й стратегічного рівня. У свою чергу, асиметрична війна стає однією з домінант для конфронтації на локальному та глобальному рівнях. При цьому в середньо- та довгостроковій перспективі очікується збереження переважно політичного характеру перебігу конфліктів.

Інформаційна асиметрія є важливим елементом гібридних війн, що відіграє велику роль в організації захисту інформаційного простору будь-якої держави. У сучасних умовах асиметричні алгоритми активно використовуються під час проведення інформаційно-психологічних операцій (ІПСО). За допомогою порівняно невеликої кількості інформаційних технологій під час ІПСО здійснюється обернено пропорційний вплив на колективну та індивідуальну свідомість. У результаті потенційно можливою стає кардинальна зміна ситуації навіть в цілому у сфері глобальної безпеки.

У зв'язку з цим неабиякого значення набуває проблема створення й подальшого використання державними органами України нових методів інформаційної боротьби підвищеної ефективності. Завдяки власному потужному сугестивному потенціалу, значній еластичності та універсальності у застосуванні саме інформаційна асиметрія перетворюється сьогодні на один із найбільш перспективних інструментів інформаційного протиборства.

Ключові слова: асиметричні підходи, асиметрична дія, асиметрична війна, інформаційна асиметрія, асиметричний вплив, інформаційно-психологічні операції, інформаційна зброя, маніпулятивні інформаційні технології.

Aulina Olena

SPECIFICITY OF USE OF ASYMMETRIC APPROACHES IN INFORMATION CONFRONTATION

The article deals with the actual issues of the use of asymmetric approaches in information confrontation. In the era of post-industrial society, the role of information wars in conflicts of varying degrees and origins is significantly enhanced. Information weapons allow the efficient use of limited financial, human and other resources to achieve victory or inflict the enemy “unacceptable losses”, which will offset all of its previous achievements. There is a transformation of the information confrontation from the element of the support of the fighting to a separate tool for solving the tasks of the tactical and strategic level. In turn, an asymmetric

war becomes one of the dominant ones for confrontation at the local and global level. Meanwhile, in the long run, the preservation of the predominantly political nature of the conflict base is expected.

Information asymmetry is an important element of hybrid wars, which plays a significant role in organizing the protection of the information space of any state. In modern conditions, asymmetric algorithms are actively used during information and psychological operations (IPSO). With a relatively small amount of information technology, IPSO has a reverse proportional impact on collective and individual consciousness. As a result, a radical change in the situation, even globally in the global context, is potentially possible.

In this connection, the problem of creation and further application by the state bodies of Ukraine of new methods of information struggle of increased efficiency becomes a matter of great significance. Due to its powerful suggestive potential, high elasticity and versatility, information asymmetry is now becoming one of the most promising instruments of information confrontation.

Key words: asymmetric approaches, asymmetric action, asymmetric warfare, information asymmetry, asymmetric influence, informational psychological operations, information weapons, manipulative information technologies.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційних технологій зумовив глобальні зміни в політичній, економічній, військовій та культурній сферах. На думку західних і вітчизняних політологів, це призвело до кардинальних змін самого способу протиборства в міжнародних відносинах. У сучасну епоху у військово-політичних та економічних конфліктах різного рівня потужності все більшого значення набуває їхня інформаційна складова. Колишні й сучасні провідні світові держави, починаючи із 1940–1950-х років, приділяють велику увагу розвитку маніпулятивних інформаційних технологій з метою їх застосування поряд зі звичайним озброєнням або замість нього. Звісно, такі програми потребують чималих коштів, людських, медійних та інших, зокрема темпоральних (для підготовки персоналу, інформаційної бази тощо) ресурсів.

В умовах теперішнього протистояння з Російською Федерацією (РФ), після завершення «гарячої» фази російського вторгнення, саме інформаційний простір стає одним із найважливіших сегментів двостороннього протиборства. Інформаційне протиборство було й залишається супутником міждержавного спілкування, і його учасники не схильні оголошувати реальні витрати на покращання власного іміджу й дискредитації протилежної сторони. Сучасна ресурсна база України поступається російській. Тому одним із перспективних напрямів може стати застосування асиметричних підходів в інформаційному протиборстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблематиці інформаційних війн присвячено чимало наукових досліджень. У працях таких відомих авторів, як-от: Дж. Аркілла, Л. Армистід, Ф. Бомар, М. Лібікі, Е. Тоффлер, Р. Шафранські та ін., закладаються субстанціональні засади інформаційно-психологічних операцій або розглядаються найсуттєвіші питання щодо їх здійснення. Питання інформаційної асиметрії досліджується Б. Колвеллом, Б. Лідделом Гартом, М. Дмитренком, А. Манойлом, М. Мейгсом, Х. Мюнклером, Г. Почепцовим, Дж. Плантом, А. Спенсером, П. Тейлором, В. Шедяковим. Завдяки їхнім напрацюванням було зроблено значний внесок у дослідження багатьох елементів інформаційного протиборства. Незважаючи на наукові розвідки вчених, перерахованих вище, вивчення проблеми застосування асиметричних підходів у заходах інформаційного протиборства, їхніх основних напрямів і особливостей залишається актуальним.

Отже, **метою дослідження** є визначення специфіки використання асиметричних підходів у заходах інформаційного протиборства, а також можливостей їх застосування державними органами України у своїй діяльності щодо захисту національного інформаційного простору від деструктивних впливів як всередині країни, так і за її межами.

Виклад основного матеріалу. З точки зору вітчизняних і закордонних дослідників, викорис-

тання асиметричних підходів у протиборстві між різного роду об'єднаннями (державними, етнічними, релігійними тощо) має давнє коріння і починається ще з біблійських часів, а саме сутички Давида та Голіафа як представників двох сторін конфлікту. Концептуально ідея використання непрямих (асиметричних) дій для перемоги над супротивником отримала своє оформлення у працях відомого китайського державний діяча і полководця Сунь-Цзи, німецького військового теоретика Карла фон Клаузевица, англійського військового історика Б. Ліддела Гарта, який у своїй праці «Стратегія непрямих дій» зазначає, зокрема, що «історія стратегії – по суті є літописом застосування і розвитку методу непрямих дій» [1, с. 14].

Пізніше асиметричні дії активно застосовувалися в 1940–1960-х роках, коли відбувалося руйнування світової колоніальної системи. Велика кількість національно-визвольних рухів користувалася асиметричним інструментарієм для отримання свободи у боротьбі з імперськими силовими й політичними структурами. Наступним етапом стає застосування асиметричної стратегії радикальними організаціями. Останні намагалися за допомогою терору досягти власних, найчастіше політичних, цілей. Так, німецький дослідник Х. Мюнклер стверджує, що тероризм як спосіб боротьби слабких став заміною партизанської війни, яка в ХХ ст. тривалий час виконувала цю функцію. Від партизанських акцій тероризм відрізняється своїм наступальним характером, меншою залежністю від місцевого населення й активним використанням у своїх цілях інфраструктури високорозвинених в економічному відношенні країн [2, с. 1–11].

Відомий блогер і дослідник Четвертої індустріальної революції Брайан Колвелл вважає, що асиметрична війна – це нетрадиційна війна, яка точиться між потужною військовою силою і одним або кількома значно менш потужними акторами [3]. У дослідженнях Колвелла беззаперечний інтерес становить аналіз вартості асиметричних дій і культурної асиметрії. На його погляд, вартість асиметричних дій яскраво ілюструється витратами на ведення війни з терористичною організацією. Коли держава веде війну проти рівної нації, кожен учасник конфлікту стикається з аналогічними ризиками: захист населення, землі та інтересів. Коли терористична організація веде війну проти держави, недержавний суб'єкт не ризикує населенням або землею і, отже, платить меншу ціну за ведення конфлікту. У свою чергу, нездатність

зрозуміти культуру ворога (припускаючи, що ворог думає так само, як ви, і розділяє ваші цінності) призведе до неможливості домогтися перемоги, тому що ви не можете визначити його «центр ваги». Наприклад, Ентоні Зінні, генерал Корпусу морської піхоти США у відставці, визначив «центр ваги» нинішнього ворога Америки як «сердитих молодих мусульманських чоловіків» [3].

Асиметрична війна є продуктом асиметричного середовища, що виникає сьогодні, зазначає Джон Т. Плант. На думку дослідника, важливими атрибутами феномену асиметричних війн є не обмежена традиційними рамками природа цих війн та їхня здатність до мутацій [4]. Генерал Монтгомері С. Мейгс зазначає, що в сучасних умовах можливості інформаційного впливу досягли такого рівня розвитку, що здатні вирішувати стратегічні завдання. Неприйнятні для агресора наслідки можуть бути результатом як оборонних (прямих) дій, так і наслідком реалізації асиметричних заходів, основний зміст яких полягає в нанесенні противнику неприйнятної збитку в інших сферах національної безпеки, що дозволить компенсувати або мінімізувати його перевагу в силі [5].

Застосування Російською Федерацією технологій гібридної війни проти України перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства. Сьогодні, насамперед унаслідок російської агресії, великого значення набувають заходи із визначення та протидії загрозам і викликам, які безпосередньо зачіпають сферу національної безпеки України, у т. ч. її інформаційну складову. Важливість такої діяльності чітко розуміє керівництво держави. Зокрема, у Доктрині інформаційної безпеки України підкреслюється «комплексний характер актуальних загроз національній безпеці в інформаційній сфері» та акцентується увага на тому, що ці загрози й виклики потребують «визначення *інноваційних* підходів (курсив наш. – О. А.) до формування системи захисту та розвитку інформаційного простору в умовах глобалізації та вільного обігу інформації» [6].

Ураховуючи складну ситуацію, в якій опинилась Україна, основні зусилля державних органів, політиків, українських ЗМІ повинні спрямовуватися на пошуки нових нестандартних форм і методів протидії деструктивному зовнішньому впливу. При цьому слід брати до уваги, що згідно з пунктом 4.11 Стратегії національної безпеки України наріжним каменем пріоритетів забезпечення інформаційної безпеки

ки є наступальність заходів на основі асиметричних дій проти всіх форм і проявів інформаційної агресії. У цьому документі велика увага приділяється протидії інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації. Такий підхід уможливить захист національних цінностей і зміцнення єдності українського суспільства. Звертається увага на необхідність виявлення та блокування діяльності тих суб'єктів українського інформаційного простору, що створені та/або використовуються Росією для ведення інформаційної війни [7].

У сучасних умовах українською стороною в заходах протидії на цьому напрямі зазвичай використовуються стандартні підходи, основою яких є симетрична відповідь. Загальний алгоритм подібної комунікаційної взаємодії має такий вигляд:

- 1) інформаційна атака ззовні різної потужності у вигляді інформаційних кампаній, пропагандистських акцій тощо;
- 2) аналіз зазначених дій об'єктом впливу, підготовка та організація контрзаходів, найчастіше у вигляді офіційних спростувань, протестів МЗС та інших органів влади, поширення відповідної інформації за кордоном і в ЗМІ країни, що піддалася інформаційній атаці;
- 3) розширений формат припускає, окрім дій, вказаних у попередньому пункті, завдання інформаційного удару (впливу) у відповідь із вибором цілей, близьких до тих, на які була спрямована інформаційна атака супротивника.

Своєчасне масоване застосування подібних методик зазвичай дає свої результати. Проте необхідно брати до уваги кількісні та якісні показники наявних власних інформаційних, фінансових, технічних, інтелектуальних та інших необхідних ресурсів, а також відповідні цим ресурсам можливості супротивника.

Зважаючи на наявне співвідношення ресурсних баз навіть суто в інформаційній сфері, треба визнати, що українська сторона є не такою потужною, як російська. У цьому контексті великий інтерес становлять підходи провідних вітчизняних дослідників, які досліджують проблему застосування асиметричних підходів. Так, Г. Почепцов зазначає, що масова свідомість не здатна охоплювати подію в усій її складності, бо орієнтується на малу кількість

характеристик. Тому інформаційна асиметрія є найбільш ефективним типом інформаційної дії, оскільки на неї немає адекватної відповіді. Інформаційна асиметрія спеціально підтримується та підсилюється в рамках пропагандистського впливу, який зміщується у сферу, де є слабкі місця у супротивника. Такі слабкі місця, вважає Г. Почепцов, є в кожному суспільстві завдяки тому, що існує протиставлення офіційної та неофіційної ідеології. Відтак інформаційна асиметрія базується на можливості висвітлення події, виходячи з різних її аспектів, створюючи різні види новин. У такому випадку новина – це тимчасове створення інформаційної асиметрії. «Коли вона стає відомою усім, новина наступного дня викреслює новину дня минулого, підтримуючи принцип інформаційної асиметрії» [8, с. 292].

На думку В. Шедякова, асиметричний вплив можна уявити як нестандартний спосіб інтерпретації та дій. Одним із перспективних напрямів учений вважає упровадження ментальних кліше. У результаті виникає феномен «зовнішнього самоврядування», коли об'єкт, думаючи, нібито керується виключно власними інтересами, реалізує чужу стратегію за вбудованим у його світоуявлення планом [9, с. 73].

У свою чергу, А. Манойло – один із найбільш досвідчених експертів РФ у сфері інформаційних війн, який тривалий час входив до орбіти російських спецслужб, вважає, що інформаційна асиметрія є однією з найбільш суттєвих характеристик інформаційної зброї та одним із базових принципів інформаційної боротьби, що істотно впливає на формування інформаційного простору будь-якої держави. Як і Г. Почепцов, цей російський дослідник дотримується думки про те, що асиметричний інформаційний вплив є непомітним для жертви, щодо якої скоєно агресію, і на нього немає реакції захисту симетричного порядку. Асиметричність дає можливість завдати серйозної шкоди найсильнішому противнику, оскільки вона завжди знаходить слабкі місця в його симетричному захисті. Асиметричний вплив спокійно долає симетричний захист, оскільки останній розрахований на стримування виключно симетричних впливів [10, с. 278–279].

Аналізуючи ситуацію, що склалася в Україні, слід додати, що в умовах демократичного суспільства, яке будує український народ, просте блокування діяльності проросійських ресурсів, як усередині країни, так і за її межами, на сьогодні неефективне. У цьому контексті спрацьо-

вує «синдром забороненого плоду», доступ до якого, як свідчить практика останніх років, користувач отримує за рахунок невеликих зусиль, використовуючи обхідні схеми, зазначені в Інтернеті. Разом із тим у підсвідомості людини починає автоматично запускатися наратив: «Якщо заборонено, значить – насправді», тобто створюється підґрунтя для використання інформаційної асиметрії із негативними для України наслідками, про які йшлося вище.

Ураховуючи спрямованість сучасних російських розробок у галузі інформаційних війн (С. Богданов, А. Манойло, І. Панарин, С. Чекинов та ін.), варто очікувати готовності РФ до застосування Києвом не тільки «стандартно-симетричних» відповідей на інформаційні атаки Москви, але й «стандартно-асиметричних». Останні, хоч і є асиметричними за своєю суттю, проте їхні алгоритми вже проаналізовані фахівцями, які причетні до діяльності силових і спеціальних структур РФ, а значить, Кремль уже готовий дати адекватну відповідь і на цьому напрямі. Також слід зазначити, що частина інформаційно-психологічних операцій Москви може мати кінцевою метою саме підлив української ресурсної бази, щоб у подальшому без зайвих перешкод здійснювати власні ІПСО на стратегічних напрямках.

На нашу думку, необхідно звернути увагу й на такий важливий аспект. Описуючи інформаційну асиметрію, такі дослідники, як А. Манойло або Г. Почепцов, занадто редукують сферу її застосування лише до «створення новин певного сенсу». На наш погляд, у цьому контексті слід виходити на вищий рівень, котрий умовно можна позначити як «загальноінтерпретаційний». При цьому йдеться про вигідну Україні інтерпретацію новин; випуск художніх фільмів, друкування різножанрових книжок, постановку вистав тощо, у яких також дається відповідна інтерпретація історичних або сучасних подій; заходи з викриття, пропаганди та дезінформації (як окремі, так і спільні з іншими); створення «ментальних кліше» шляхом використання методик рефлексивного управління, фейкового та міфологічного інструментарію тощо. Доцільно звертати увагу й на досвід закордонних партнерів, які застосовують в ІПСО власні державні структури аж до рівня президентської адміністрації.

Успішним прикладом використання асиметричних підходів на тактичному рівні може вважатися акція зі встановлення історичної справедливості у справі визначення українського

(а не російського) походження Роксолани (Поррем Султан), із документальним закріпленням цього факту в Туреччині та значним резонансом в українських і закордонних ЗМІ. Завдяки її реалізації зроблено черговий крок для досягнення однієї зі стратегічних цілей: знищення ідеологеми про РФ як головну спадкоємицю політичних та інших досягнень представників східного слов'янства.

На стратегічному рівні – це отримання Україною Томосу про автокефалію Православної церкви в Україні. Реалізація цього проекту має стратегічний характер, оскільки нівелюється релігійно-політичний вплив РФ на Україну, а також послаблюється фінансова база Російської православної церкви (РПЦ), що матиме безпосередні наслідки щодо зниження зовнішньополітичної активності РПЦ або додатково виснажуватиме російський бюджет для компенсації втрачених коштів. Звісно, формально відповідно до ст. 14 Конституції РФ РПЦ відділена від держави і не фінансується з бюджету РФ, але фактичні дані свідчать про зворотне. Так, Російська православна церква в 2014 р. отримала з федерального бюджету 1 млрд 158 млн руб. і ще 600 млн – у 2015 р. на фінансування об'єктів єпархіального управління. Відповідна поправка була внесена депутатами Державної думи при підготовці до другого читання проекту федерального бюджету на 2014 р. і плановий період 2015–2016 рр. та схвалена на засіданні комітету з бюджету і податків [12].

Висновки. Ураховуючи викладене, а також зважаючи на ідею одного з фундаторів теорії інформаційних війн Р. Шафранські про те, що «на стратегічному рівні мета кампанії інформаційної війни – вплинути на рішення супротивника, і як наслідок – на його поведінку таким чином, щоб він не знав, що на нього впливали» [11], можна зробити певні умовиводи:

- нові методи та підходи стосовно ведення інформаційної війни з'являються відповідно до соціально-політичної ситуації в конкретній країні та рівня розвитку нових інформаційних технологій;
- в умовах агресивної російської інформаційної політики одним із найважливіших напрямів протиборства стає інформаційний простір України;
- традиційні (симетричні) відповіді на російські деструктивні впливи виснажують менш потужні ресурси України, поряд із цим їх ви-

користання заздалегідь може прогнозуватися Кремлем (про що свідчать розробки С. Богданова, А. Манойла, С. Чекінова та інших російських дослідників з числа представників спецслужб і Міністерства оборони РФ у згаданій галузі);

- одним із найперспективніших шляхів для виходу із ситуації, що склалася в Україні, є застосування запропонованих вище асиметричних підходів в інформаційному протиборстві з РФ;
- асиметричні підходи можуть використовуватися в рамках інформаційної протидії, мати наступальний або змішаний характер;
- інформаційні акції асиметричного характеру з боку України повинні будуватися на дійсно оригінальних алгоритмах, які ще не застосовувалися раніше або нечасто застосовувалися в минулому. Для розробки таких алгоритмів доцільно створити спеціалізований аналітичний центр (think tank), у роботі якого братимуть участь співробітники підрозділів інформаційно-психологічних операцій силових структур України, експерти із соціальної психології, політології, економіки,

релігієзнавства, країнознавства, політичної лінгвістики, досвідчені дипломати та журналісти з досвідом роботи у провідних закордонних ЗМІ;

- ураховуючи менш потужну ресурсну базу України, для інформаційного протиборства з РФ доцільним є залучення можливостей західних партнерів, насамперед США, а також провідних країн ЄС – союзників Сполучених Штатів по НАТО.

Перспективи подальших розвідок в означеному напрямі. Сучасні інформаційні стратегії, як правило, носять асиметричний характер. Саме тому держави, що стають мішенню інформаційної агресії, мають виробити свої власні стратегії інформаційної безпеки. Зважаючи на інформаційну агресивну політику РФ, нашій країні необхідно визначити головні принципи захисту від деструктивного інформаційного впливу. Тому подальші наукові розвідки в цьому важливому, на наш погляд, напрямі доцільно зосередити на визначенні та впровадженні конкретних дієвих механізмів використання державними органами України асиметричних підходів в інформаційному протиборстві.

Список використаних джерел

1. Ліддел Гарт, Б. Стратегия непрямых действий: монография. М.: АСТ, 2017. 508 с.
2. Spencer, A. Questioning the Concept of New Terrorism. *Journal of International Politik*. 2004. № 2. Pp. 1–11. URL: <https://www.bradford.ac.uk/social-sciences/peace-conflict-and-development/issue-8/Questioning-the-Concept.pdf> (дата звернення: 30.01.2019).
3. Colwell, B. 4IR Geopolitics: Investing in Russia's Asymmetrical Warfare. URL: <https://briandcolwell.com/2016/08/4ir-geopolitics-investing-in-russias-asymmetrical-warfare/.html> (дата звернення: 30.01.2019).
4. Plant, J. T. Asymmetric Warfare: Slogan or Reality? URL: <https://www.obranastrategie.cz/en/current-issue-1-2008/articles/asymmetric-warfare-slogan-or-reality.html> (дата звернення: 03.02.2019).
5. Meigs, M. S. Operational Art in the New Century. URL: <https://ssi.armywarcollege.edu/pubs/parameters/articles/01spring/meigs.html> (дата звернення: 04.02.2019).
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25.02.2017 № 47/2017. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 03.02.2019).
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 06 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 03.02.2019).
8. Почепцов Г. Теория коммуникации. Киев: Ваклер, 2006. 656 с.
9. Шедяков В. Є. Організація асиметричних впливів інформаційних систем. *Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони*. 2010. № 2. С. 72–78.
10. Манойло А. В. Государственная информационная политика в особых условиях: монография. М.: МИФИИ, 2003. 388 с.
11. Szafranski, C. R. A Theory of Information Warfare. *USAF*. URL: <http://www.iwar.org.uk/iwar/resources/airchronicles/szfran.html> (дата звернення: 03.02.2019).

12. О финансировании РПЦ из бюджета. URL: <http://www.rbc.ru/rbcfreenews/20131118205003.shtml> (дата звернення: 08.04.2019).
13. Панарин И. Н. Информационная война и геополитика. М.: Поколение, 2006. 560 с.

References

1. Liddell Hart, B. (2017). *Stratehiia nepriamykh deistvii [The Strategy of Indirect Action]*. Moscow: AST. (508 p.) [in Russian].
2. Spencer, A. (2004). Questioning the Concept of New Terrorism. *Journal of International Politik*, 2, 1–11. www.bradford.ac.uk. Retrieved from <https://www.bradford.ac.uk/social-sciences/peace-conflict-and-development/issue-8/Questioning-the-Concept.pdf> (viewed 30.01.2019) [in English].
3. Colwell, B. (2016). 4IR Geopolitics: Investing in Russias Asymmetrical Warfare. *briandcolwell.com*. Retrieved from <https://briandcolwell.com/2016/08/4ir-geopolitics-investing-in-russias-asymmetrical-warfare/.html> (viewed 30.01.2019) [in English].
4. Plant, J. T. (2008). Asymmetric Warfare: Slogan or Reality? *www.obranaastrategie.cz*. Retrieved from <https://www.obranaastrategie.cz/en/current-issue-1-2008/articles/asymmetric-warfare-slogan-or-reality.html> (viewed 03.02.2019) [in English].
5. Meigs, M. S. (2001). Operational Art in the New Century. *ssi.armywarcollege.edu*. Retrieved from <https://ssi.armywarcollege.edu/pubs/parameters/articles/01spring/meigs.html> (viewed 04.02.2019) [in English].
6. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku «Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25.02.2017 № 47/2017 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 29, 2016, «On the Doctrine of Information Security of Ukraine»: Decree of the President of Ukraine dated 25.01.2017 № 47/2017]. (2017). www.president.gov.ua. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (viewed 03.02.2019) [in Ukrainian].
7. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 06 travnia 2015 roku «Pro Stratehiuu natsionalnoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.05.2015 № 287/2015 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated May 06, 2015 «On the Strategy of National Security of Ukraine»: Decree of the President of Ukraine dated 05.26.2015 № 287/2015]. (2015). www.president.gov.ua. Retrieved from <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (viewed 03.02.2019) [in Ukrainian].
8. Pocheptsov, H. (2006). *Teoriia komunikatsyi [The Theory of Communication]*. Kyiv: Vakler. (656 p.) [in Russian].
9. Shediakov, V. (2010). Orhanizatsiia asymetrychnykh vplyviv informatsiinykh system [Organization of asymmetric influences of information systems]. *Suchasni informatsiini tekhnologii u sferi bezpeky ta oborony – Modern Information Technologies in the Field of Security and Defense*, 2, 72–78 [in Ukrainian].
10. Manoilo, A. V. (2003). *Hosudarstvennaia informatsionnaia politika v osobykh usloviakh [State Information Policy in Special Conditions]*. Moscow: MIFI. (388 p.) [in Russian].
11. Szafranski, C. R. (1995). A Theory of Information Warfare. *USAF*. www.iwar.org.uk. Retrieved from <http://www.iwar.org.uk/iwar/resources/airchronicles/szfran.html> (viewed 03.02.2019) [in English].
12. О финансировании РПЦ из бюджета [On the financing of the ROC from the budget]. (2013). www.rbc.ru. Retrieved from <http://www.rbc.ru/rbcfreenews/20131118205003.shtml> (viewed 08.02.2019) [in Russian].
13. Panaryn, Y. N. (2006). *Informatsionnaia voina i geopolitika [Information Warfare and Geopolitics]*. Moscow: Pokolenie. (560 p.) [in Russian].